Ushbu onlayn konferensiya barcha fan tarmoqlaridan ilmiy tezislarni qabul qiladi.

Zamonaviy jamiyat va ijtimoiy-gumanitar fanlar: dolzarb masalalar va ilmiy yondashuvlar nomli ko'p tarmoqli onlayn konferensiyasi

OAV VA OMMAVIY CHIQISHLARDA TIL ME'YORLARIGA RIOYA ETISH

Rahimjonova Hulkaroy Alisher qizi
Andijon davlat chet tillar instituti 1-bosqich talabasi
Ilmiy maslahatchi: **Yuldasheva Sadoqatoy Bahodirovna**
https://doi.org/10.5281/zenodo.23740897

Annotatsiya: Mazkur maqolada ommaviy axborot vositalari va ommaviy chiqishlarda o'zbek adabiy tili me'yorlariga rioya etish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Til me'yorlarining mohiyati, ularning jamiyatdagi o'rni, jurnalistlar va notiqlar nutqining o'ziga xos xususiyatlari, og'zaki hamda yozma nutqda uchraydigan kamchiliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, orfoepik, orfografik, leksik, grammatik va uslubiy me'yorlarning ommaviy kommunikatsiyadagi ahamiyati, raqamli axborot muhitining til madaniyatiga ta'siri hamda nutq savodxonligini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasining davlat tili va ommaviy axborot vositalariga oid qonunchiligi asosida til me'yorlariga rioya etishning ijtimoiy va huquqiy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: ommaviy axborot vositalari, ommaviy chiqish, adabiy til, til me'yorlari, nutq madaniyati, jurnalist nutqi, notiqlik san'ati, orfoepiya, orfografiya, leksik me'yor, grammatik me'yor, uslubiy me'yor, media savodxonlik.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассматриваются вопросы соблюдения норм узбекского литературного языка в средствах массовой информации и публичных выступлениях. Анализируются сущность языковых норм, их роль в обществе, особенности речи журналистов и ораторов, а также распространённые недостатки устной и письменной речи. Кроме того, рассматриваются значение орфоэпических, орфографических, лексических, грамматических и стилистических норм в массовой коммуникации, влияние цифровой информационной среды на языковую культуру и пути повышения речевой грамотности. На основе законодательства Республики Узбекистан о государственном языке и средствах массовой информации раскрывается социальная и правовая значимость соблюдения языковых норм.

Ключевые слова: средства массовой информации, публичное выступление, литературный язык, языковые нормы, культура речи, речь журналиста, ораторское искусство, орфоэпия, орфография, лексические нормы, грамматические нормы, стилистические нормы, медиаграмотность.

Abstract: This article examines the issues of compliance with the norms of the Uzbek literary language in mass media and public speaking from a scientific and theoretical perspective. It analyzes the essence of language norms, their role in society, the specific features of journalists' and public speakers' speech, and common shortcomings in oral and written communication. The article also discusses the importance of orthoepic, orthographic, lexical, grammatical, and stylistic norms in mass communication, the impact of the digital information environment on language culture, and ways to improve speech literacy. Based on the legislation of the Republic of Uzbekistan concerning the state

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

language and mass media, the social and legal significance of compliance with language norms is highlighted.

Keywords: mass media, public speaking, literary language, language norms, speech culture, journalists' speech, oratory, orthoepy, orthography, lexical norms, grammatical norms, stylistic norms, media literacy.

Til insoniyatning eng muhim aloqa vositasi, milliy madaniyatning asosiy tarkibiy qismi va ijtimoiy tafakkurni ifodalovchi muhim hodisadir. Insonlar til orqali o'zaro fikr almashadilar, bilim va tajribalarini uzatadilar, ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradilar hamda atrofdagi voqelikni anglaydilar. Tilning jamiyat hayotidagi vazifasi faqat axborot yetkazish bilan cheklanmaydi. U milliy qadriyatlar, madaniy meros, tarixiy xotira va ijtimoiy munosabatlarning avloddan avlodga o'tishida ham muhim o'rin tutadi. Shu sababli tilning to'g'ri, aniq, ravon va maqsadga muvofiq qo'llanishi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda ommaviy axborot vositalari va ommaviy chiqishlar tilning keng miqyosda qo'llanadigan asosiy sohalaridan biridir. Televideniye, radio, gazeta, jurnal, internet nashrlari, axborot portallari, ijtimoiy tarmoqlar va turli ommaviy tadbirlar orqali tarqatiladigan axborot qisqa vaqt ichida katta auditoriyaga yetib boradi. Bunday sharoitda jurnalistlar, boshlovchilar, sharhlovchilar, pedagoglar, olimlar va boshqa notiqlarning nutqi nafaqat axborot uzatish vositasi, balki til madaniyatini ommalashtiruvchi muhim omil sifatida ham namoyon bo'ladi.

Ommaviy axborot vositalarida qo'llanadigan so'zlar, iboralar va grammatik shakllar keng auditoriya tomonidan eshitiladi yoki o'qiladi. Shuning uchun ularda adabiy til me'yorlariga rioya etilishi jamoatchilikning savodxonligi va nutq madaniyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aksincha, imloviy, grammatik, talaffuz va uslubiy xatolarning muntazam takrorlanishi noto'g'ri til shakllarining ommalashishiga sabab bo'lishi ehtimoli mavjud. Shu jihatdan OAV xodimlari zimmasiga axborotni to'g'ri yetkazish bilan birga, til vositalaridan mas'uliyat bilan foydalanish vazifasi ham yuklanadi.

Ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etish masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Notiqning fikri faqat mazmun orqali emas, balki talaffuz, ohang, nutq sur'ati, so'z tanlovi va gaplarning mantiqiy izchilligi orqali ham tinglovchiga yetib boradi. Fikrning noaniq ifodalanishi, ortiqcha takrorlar yoki noo'rin terminlardan foydalanish tinglovchining asosiy mazmunni anglashini qiyinlashtirishi mumkin. Demak, ommaviy nutq madaniyati til qoidalarini bilish bilan birga, ularni muayyan kommunikativ vaziyatda to'g'ri qo'llashni ham talab etadi.

O'zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi mazkur masalaning ijtimoiy va huquqiy ahamiyatini yanada oshiradi. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni davlat tilining huquqiy maqomini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan o'zbek tilining asosiy imlo qoidalari tasdiqlangan. Ushbu hujjatlar davlat tilidan foydalanish va yozma nutqda imlo me'yorlariga rioya etish uchun muhim huquqiy asos hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmonida ham o'zbek tilini rivojlantirish, uning nufuzini oshirish va til siyosatini takomillashtirishga oid vazifalar belgilangan.

Mavzuning dolzarbligi zamonaviy media muhitida axborot tarqatish tezligining ortishi, ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar sonining ko'payishi va raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi bilan izohlanadi. Axborotning tezkor tarqatilishi uning sifatiga bo'lgan talabni kamaytirmasligi kerak.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Aksincha, tezkorlik bilan bir qatorda til aniqligi, mazmuniy izchillik va tahrir sifati ham ta'minlanishi zarur. Shu sababli OAV va ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etish masalasini ilmiy jihatdan o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi

Til me'yori til birliklarining muayyan tarixiy davrda adabiy til doirasida qabul qilingan shakllari, qoidalari va qo'llanish tamoyillari majmuasini anglatadi. Til me'yorlari turli hudud, kasb va ijtimoiy guruh vakillari o'rtasida o'zaro tushunishni osonlashtiradi, yozma va og'zaki muloqotda muayyan barqarorlikni ta'minlaydi. Biroq til me'yorlari mutlaqo o'zgarmas hodisa emas. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishi, xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida tilning lug'at tarkibi boyib boradi, yangi tushunchalar va atamalar paydo bo'ladi. Shunga qaramay, adabiy til me'yorlari umumiy tushunarlilikni saqlash va til vositalaridan izchil foydalanish uchun zarurdir.

Adabiy til umumxalq tilining me'yorlashtirilgan shakli bo'lib, ta'lim, ilm-fan, rasmiy muloqot, matbuot va ommaviy kommunikatsiyada muhim o'rin egallaydi. Uning og'zaki va yozma shakllari mavjud. Yozma nutqda so'zlarning to'g'ri yozilishi, grammatik qurilish, tinish belgilari va matnning mantiqiy tashkil etilishi muhim bo'lsa, og'zaki nutqda talaffuz, urg'u, intonatsiya, nutq sur'ati va pauzalar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Har ikki shaklda ham fikrning aniq va tushunarli ifodalanishi asosiy talablardan biri hisoblanadi.

Nutq madaniyati til vositalaridan to'g'ri, aniq, mantiqiy, ravon va vaziyatga muvofiq foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U faqat xatosiz yozish yoki gapirish bilan cheklanmaydi. Nutqning mazmuni, auditoriyaga mosligi, mantiqiy izchilligi va kommunikativ samaradorligi ham uning muhim jihatlaridir. Grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan jumla mazmunan noaniq bo'lishi mumkin. Xuddi shuningdek, so'zlovchi so'zlarni to'g'ri talaffuz qilgan taqdirda ham, fikrlarini izchil bayon qilmasa, tinglovchi asosiy g'oyani tushunishda qiynaladi. Demak, til me'yorlariga rioya etish va nutq madaniyatini rivojlantirish o'zaro chambarchas bog'liq jarayonlardir.

Ommaviy axborot vositalari til me'yorlarining keng auditoriyaga yetib borishida muhim vosita hisoblanadi. Televideniye va radio, avvalo, og'zaki nutqning ommalashishiga ta'sir ko'rsatadi. Boshlovchilar va muxbirlarning talaffuzi, so'z tanlashi, gap qurilishi va nutq ohangi tinglovchilar tomonidan bevosita qabul qilinadi. Ularning nutqi adabiy til me'yorlariga mos, ravon va tushunarli bo'lsa, auditoriyaga sifatli nutq namunasi taqdim etiladi. Bosma va internet nashrlarida esa yozma til me'yorlariga rioya etish, matnni puxta tahrirlash, sarlavhalarni to'g'ri tuzish va ma'lumotlarni mantiqiy izchillikda bayon qilish alohida ahamiyatga ega.

OAV tilining jamiyatga ta'siri ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, ommaviy axborot vositalari adabiy til me'yorlarini ommalashtiradi va keng auditoriyaga yetkazadi. Ikkinchi tomondan, ular yangi so'zlar, atamalar va ifoda shakllarining tarqalishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Ayrim yangi birliklar vaqt o'tishi bilan tilning lug'at tarkibiga singib ketadi, boshqalari esa muayyan kasbiy yoki ijtimoiy guruh doirasida qo'llanib qoladi. Shu sababli yangi so'zlarni baholashda ularning kelib chiqishidan tashqari, ma'nosi, qo'llanish sohasi, tushunarliligi va til tizimiga moslashuvi ham hisobga olinishi lozim.

OAV va ommaviy chiqishlarda muhim o'rin tutadigan til me'yorlaridan biri orfoepik me'yorlardir. Orfoepiya adabiy talaffuz qoidalarini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Orfoepik me'yorlar so'zlarni adabiy talaffuz talablariga muvofiq aytish, tovushlarni to'g'ri ifodalash, urg'u va intonatsiyadan o'rinli foydalanishni qamrab oladi. Televideniye, radio, podkast va ommaviy chiqishlarda talaffuzning aniqligi ayniqsa muhim, chunki tinglovchi axborotni asosan eshitish orqali

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qabul qiladi. Juda tez gapirish, so‘zlarni noaniq talaffuz qilish yoki mantiqiy urg‘ularni noto‘g‘ri joylashtirish ma’lumotning tushunilishini qiyinlashtirishi mumkin.

Ommaviy nutqda shevaga xos talaffuz shakllari bilan adabiy talaffuz o‘rtasidagi farqni ham hisobga olish lozim. Shevalar o‘zbek tilining boyligi va tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi. Ularni inkor etish yoki salbiy hodisa sifatida baholash to‘g‘ri emas. Biroq umumiy auditoriyaga mo‘ljallangan yangiliklar, rasmiy chiqishlar va ilmiy ma’ruzalarda adabiy talaffuzdan foydalanish keng tushunarlilikni ta’minlaydi. Badiiy chiqishlar, mahalliy mavzudagi suhbatlar yoki personaj nutqini ifodalashda esa shevaga xos birliklar o‘ziga xos badiiy va kommunikativ vazifani bajarishi mumkin.

Yozma ommaviy kommunikatsiyada orfografik me’yorlarning ahamiyati katta. Orfografiya so‘zlar va grammatik shakllarning to‘g‘ri yozilishini belgilovchi qoidalar tizimidir. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan. Ushbu qoidalar harflar imlosi, asos va qo‘shimchalar yozilishi, so‘zlarni qo‘shib yoki ajratib yozish, chiziqcha ishlatilishi, bosh harflar hamda so‘zlarni satrdan satrga ko‘chirish kabi masalalarni qamrab oladi.

OAV matnlarida o‘zbek alifbosidagi harflarni to‘g‘ri qo‘llash, tutuq belgisini o‘rinli ishlatish, qo‘shimchalarni imlo qoidalariga muvofiq yozish va atoqli otlarni to‘g‘ri rasmiylashtirish zarur. Masalan, “talim” shakli o‘rniga “ta’lim”, “O‘zbekiston respublikasi” shakli o‘rniga “O‘zbekiston Respublikasi” yozilishi kerak. Internet nashrlarida matnni tez joylashtirish jarayonida imloviy xatolar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun avtomatik tekshiruv vositalaridan foydalanish bilan birga, matnni muharrir tomonidan qayta ko‘rib chiqish ham talab etiladi. Chunki avtomatik vositalar barcha mazmuniy va kontekstual xatolarni aniqlay olmaydi.

Leksik me’yorlar ham ommaviy kommunikatsiyaning muhim tarkibiy qismidir. Leksik me’yor so‘zlarning ma’nosi, qo‘llanish doirasi va o‘zaro birikish xususiyatlarini hisobga olgan holda ulardan to‘g‘ri foydalanishni anglatadi. OAVda so‘z tanlashda mazmuniy aniqlik, auditoriya uchun tushunarlilik va uslubiy moslikka e’tibor berish zarur. Rasmiy xabarlarda hissiy bo‘yoqdor so‘zlardan ortiqcha foydalanish xolislikni susaytirishi mumkin. Ilmiy chiqishlarda esa aniq terminlardan foydalanish muhim, biroq auditoriya uchun notanish bo‘lgan terminlarga izoh berish maqsadga muvofiqdir.

Leksik me’yorlarga rioya etish o‘zlashma so‘zlardan foydalanish masalasini ham qamrab oladi. O‘zbek tilining lug‘at tarkibi tarixiy taraqqiyot davomida turli tillardan kirib kelgan so‘zlar bilan boyigan. Bugungi kunda ham ilm-fan, texnologiya, iqtisodiyot va raqamli kommunikatsiya sohalarida yangi atamalar paydo bo‘lmoqda. O‘zlashma so‘zning mavjudligi o‘z-o‘zidan til me’yorining buzilganini anglatmaydi. Agar u muayyan tushunchani aniq ifodalasa va soha doirasida keng qo‘llansa, uning ishlatilishi tabiiy hisoblanadi. Biroq keng auditoriyaga mo‘ljallangan matnlarda o‘zbek tilidagi tushunarli muqobillardan foydalanish ham foydalidir. Masalan, “deadline” o‘rniga “oxirgi muddat”, “feedback” o‘rniga “fikr-mulohaza” yoki “qayta aloqa” iboralarini ishlatish mumkin. Termin tanlashda uning mazmuni, sohada qo‘llanishi va auditoriyaga mosligi hisobga olinishi kerak.

Grammatik me’yorlar so‘zlarning shakllanishi, qo‘shimchalarning qo‘llanishi, so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi va gaplarning tuzilishiga oid qoidalarni o‘z ichiga oladi. Grammatik me’yorlarga rioya etish fikrning mantiqiy va aniq ifodalanishini ta’minlaydi. OAV materiallarida kelishik qo‘shimchalarini noto‘g‘ri qo‘llash, gap bo‘laklari orasidagi munosabatni noaniq ifodalash, fe’l zamonlarini chalkashtirish va ortiqcha murakkab gaplar tuzish kabi kamchiliklar uchrashi mumkin.

Masalan, “Tashkilot tomonidan o‘tkazilgan tadbirda ishtirokchilar tomonidan turli masalalar muhokama qilindi” jumlasini “Tashkilot o‘tkazgan tadbirda ishtirokchilar turli masalalarni muhokama

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qildilar" tarzida ifodalash mumkin. Ikkinchi jumla ixchamroq va tushunarliroq bo'lib, mazmunni bevosita yetkazadi. Bunday misollar grammatik jihatdan mumkin bo'lgan ayrim qurilmalar ham uslubiy jihatdan og'irlik tug'dirishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayniqsa, radio va televideniye orqali uzatiladigan axborotda uzun jumlalarni ortiqcha murakkablashtirmaslik muhim, chunki tinglovchi matnni qayta o'qish imkoniga ega emas.

Uslubiy me'yorlar til vositalarini kommunikativ vaziyat, matn turi, maqsad va auditoriya talablariga mos ravishda tanlashni anglatadi. O'zbek tilida ilmiy, rasmiy-idoraviy, publitsistik, badiiy va so'zlashuv uslublari farqlanadi. Ularning har biri o'ziga xos leksik, grammatik va kompozitsion xususiyatlarga ega. OAVda publitsistik uslub keng qo'llanadi. Ushbu uslub axborot berish bilan birga, jamoatchilik e'tiborini muayyan masalaga qaratishga xizmat qiladi. Unda aniqlik, mantiqiy izchillik va ta'sirchanlik uyg'un bo'lishi lozim.

Yangiliklar xabarida xolislik va ixchamlik muhim bo'lsa, tahliliy maqolada dalillarni izohlash, sabab-oqibat munosabatlarini ochish va muallif xulosalarini asoslash talab etiladi. Intervyuda savol va javoblarning tabiiyligi saqlanishi kerak. Ilmiy-ommabop materiallarda murakkab tushunchalarni sodda, lekin mazmunini buzmagan holda tushuntirish maqsadga muvofiq. Demak, uslubiy me'yorlarga rioya etish bir xil ifodani barcha vaziyatlarda qo'llash emas, balki mazmunni saqlagan holda til vositalarini kommunikativ vaziyatga mos tanlashdir.

Punktuatsion me'yorlar yozma nutqda tinish belgilarini to'g'ri qo'llash qoidalarini qamrab oladi. Vergul, nuqta, ikki nuqta, tire, qo'shtirnoq va boshqa tinish belgilari gapning mazmuniy hamda sintaktik tuzilishini ifodalashga xizmat qiladi. Tinish belgilarining noto'g'ri qo'llanishi gap mazmunini noaniqlashtirishi yoki matnni o'qishni qiyinlashtirishi mumkin. Internet nashrlarida undov belgilarining, ko'p nuqtalarning va boshqa hissiy belgilarining ortiqcha ishlatilishi rasmiy axborotning professional ohangini susaytirishi mumkin. Shu sababli tinish belgilarini matnning mazmuni va uslubiga mos ravishda qo'llash kerak.

Ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etish notiqlik mahorati bilan bevosita bog'liq. Ommaviy nutq ma'ruza, taqdimot, matbuot anjumani, intervyu, munozara, ilmiy konferensiya yoki rasmiy marosim shaklida bo'lishi mumkin. Uning samaradorligi notiqning bilimiga, fikrni tashkil etish qobiliyatiga, til vositalarini tanlashiga va tinglovchilar bilan muloqot o'rnatish mahoratiga bog'liq. Notiq nutqni oldindan rejalashtirishi, asosiy g'oyani aniqlashi, dalillarni izchil joylashtirishi va xulosani aniq ifodalashi lozim.

Ommaviy chiqishning kirish qismida mavzu va uning dolzarbligi qisqacha yoritiladi. Asosiy qismda dalillar, misollar va izohlar keltiriladi. Yakunda esa asosiy fikrlar umumlashtirilib, zarur bo'lsa, amaliy takliflar beriladi. Bunday tuzilma tinglovchilarga nutqning mantiqiy yo'nalishini anglashga yordam beradi. Nutqning ravonligi juda tez gapirishni anglatmaydi. Aksincha, nutq sur'ati auditoriyaning ma'lumotni qabul qilish imkoniyatiga mos bo'lishi kerak. Mantiqiy urg'u, pauza va intonatsiyadan o'rinli foydalanish asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatishga yordam beradi.

Ommaviy nutqda auditoriyaning yoshi, bilim darajasi, kasbi va mavzuga oid tayyorgarligini hisobga olish ham zarur. Ilmiy konferensiyada maxsus terminlardan foydalanish tabiiy bo'lsa-da, keng jamoatchilikka mo'ljallangan nutqda murakkab terminlarni izohlash lozim. Masalan, "orfoepik me'yor" tushunchasini keng auditoriyaga "so'zlarni adabiy talaffuz qoidalariga muvofiq aytish" tarzida tushuntirish mumkin. Bu usul ilmiy mazmunni saqlagan holda tushunarlilikni oshiradi.

Ommaviy chiqishlarda nutq odobi ham muhim ahamiyatga ega. Notiq tinglovchilarni hurmat qilishi, boshqa fikrlarni tinglashi, tanqidni asosli ifodalashi va shaxsiy haqoratdan qochishi lozim. Bahs yoki munozarada raqibning shaxsiyatiga emas, uning fikri va dalillariga munosabat bildirish

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

samarali muloqotning muhim tamoyilidir. Axborotning xolisligi ham nutq madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, notiq o'zining shaxsiy fikrini umumiy fakt sifatida taqdim etmasligi, tekshirilmagan ma'lumotni ishonchli dalil sifatida ishlatmasligi kerak.

OAV va ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etishga to'sqinlik qiladigan omillar turlicha. Internet muhitida axborotning tezkor tarqatilishi tahrirga ajratiladigan vaqtni qisqartirishi mumkin. Natijada imloviy xatolar, grammatik kamchiliklar, takrorlar va uslubiy nomuvofiqliklar yuzaga keladi. Bunday muammolarni kamaytirish uchun matnni nashrdan oldin qayta o'qish, avtomatik imlo tekshiruvidan foydalanish va shubhali so'zlarni lug'atlar bilan solishtirish zarur. Biroq avtomatik tekshiruv inson tahririning o'rnini to'liq bosa olmaydi, chunki u ayrim mazmuniy va kontekstual xatolarni aniqlamasligi mumkin.

Yana bir muammo o'zlashma so'zlardan noo'rin foydalanish bilan bog'liq. Xorijiy atamalarning ko'pligi har doim ham nutq sifatini oshirmaydi. Agar ularning ma'nosi auditoriyaga tushunarsiz bo'lsa yoki o'zbek tilida aniq muqobil mavjud bo'lsa, matnning tushunarliligi pasayishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro terminologiyada mustahkam o'rin olgan atamalarni zarur hollarda saqlash va ularga izoh berish maqsadga muvofiqdir. Demak, asosiy mezon so'zning kelib chiqishi emas, balki uning mazmuniy aniqligi, qo'llanish zarurati va auditoriyaga mosligidir.

Ijtimoiy tarmoqlarda qisqartmalar, emojilar va norasmiy iboralar keng ishlatiladi. Bunday shakllar kundalik muloqotda tabiiy vazifani bajarishi mumkin, biroq rasmiy axborot va ta'limiy materiallarda ularni ehtiyotkorlik bilan qo'llash zarur. Matnning qisqaligi imlo va mazmun aniqligidan voz kechish uchun asos bo'la olmaydi. Tashkilotlar va OAV sahifalarida tashkilot nomlari, sanalar, qisqartmalar, iqtiboslar va havolalarni rasmiylashtirish bo'yicha yagona tahririy qoidalar ishlab chiqilishi foydalidir.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalari matn yaratish, tarjima qilish va tahrirlash jarayonlarini yengillashtirishi mumkin. Biroq avtomatik yaratilgan matnlar doimo to'g'ri, ishonchli yoki o'zbek adabiy tilining barcha me'yorlariga mos bo'lavermaydi. Ayniqsa, ilmiy terminlar, huquqiy ma'lumotlar, statistik ko'rsatkichlar, ism-shariflar va rasmiy nomlar alohida tekshirilishi kerak. Avtomatik tarjimada so'zma-so'z ifodalar paydo bo'lishi mumkin, shuning uchun tarjima matnini o'zbek tilining grammatik va uslubiy xususiyatlariga moslashtirish lozim.

Ommaviy axborot vositalari va til madaniyatining huquqiy asoslari ham mazkur masalani o'rganishda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni o'zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomi va davlat tilidan foydalanishning huquqiy asoslarini belgilaydi. Qonunning tegishli qoidalarida davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda adabiy tilning amaldagi qoidalari va normalariga rioya etish masalasi yoritilgan. Shu bilan birga, qonun talablarini talqin qilishda uning amaldagi tahriri va tegishli sohada qo'llanish doirasini hisobga olish zarur.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori bilan tasdiqlangan o'zbek tilining asosiy imlo qoidalari yozma nutqning savodxonligini ta'minlash uchun muhim me'yoriy asos hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmonida esa o'zbek tilini rivojlantirish, davlat tilining nufuzini oshirish, til siyosatini takomillashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalarida o'zbek tilidan foydalanishni rivojlantirishga oid vazifalar belgilangan. Ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga oid qonunchilik esa axborotni izlash, tayyorlash va tarqatish bilan bog'liq huquqiy munosabatlarni tartibga soladi.

Huquqiy hujjatlarning mavjudligi til madaniyatini rivojlantirish uchun muhim bo'lsa-da, ularning amaliy natijasi ta'lim, tahririyat faoliyati, mutaxassislar tayyorlash, lug'atlar yaratish va jamoatchilikning savodxonligini oshirishga qaratilgan izchil ishlar bilan mustahkamlanadi. Jurnalistlar

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

va muharrirlarning lingvistik tayyorgarligini oshirish, tahririyatlarda yagona uslubiy qo'llanmalar yaratish va shubhali so'zlarni ishonchli lug'atlar asosida tekshirish samarali choralardan hisoblanadi.

Ommaviy chiqishlarga tayyorgarlik jarayonida nutqning maqsadini aniqlash, dalillar va raqamlarni tekshirish, matnning mantiqiy tuzilishini shakllantirish, murakkab so'zlarning talaffuzini mashq qilish va ortiqcha takrorlarni qisqartirish zarur. Nutqni ovoz chiqarib o'qish orqali uning ravonligi va tushunarliligini baholash mumkin. Shuningdek, ta'lim tizimida yozma nutq, og'zaki bayon, munozara va ommaviy taqdimot ko'nikmalarini rivojlantirish til madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

OAV materiallarini muntazam tahlil qilish ham til me'yorlariga rioya etish darajasini yaxshilash imkonini beradi. Bunda yangiliklar, maqolalar, intervyular, teleko'rsatuvlar va ijtimoiy tarmoq postlari lingvistik mezonlar asosida o'rganilishi mumkin. Xatolarni imloviy, grammatik, leksik, uslubiy va punktuatsion guruhlarga ajratish ularning sabablarini aniqlashga yordam beradi. Biroq bunday tahlil natijalarini ilmiy xulosa sifatida taqdim etish uchun tanlangan materiallar, kuzatuv davri va tahlil mezonlari aniq ko'rsatilishi zarur.

Xulosa

OAV va ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etish o'zbek adabiy tilining rivojlanishi, axborotning aniqligi va nutq madaniyatining yuksalishi uchun muhim shartlardan biridir. Ommaviy axborot vositalari orqali tarqatiladigan materiallar keng auditoriyaga yetib borgani sababli ularda ishlatiladigan til shakllarining sifati alohida ahamiyat kasb etadi. Adabiy til me'yorlariga rioya etish axborotning tushunarliligini oshiradi, fikrlarning mantiqiy izchilligini ta'minlaydi va professional kommunikatsiya sifatini yaxshilaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, orfoepik, orfografik, leksik, grammatik, uslubiy va punktuatsion me'yorlar ommaviy kommunikatsiyaning o'zaro bog'liq tarkibiy qismlaridir. Talaffuzning aniqligi og'zaki nutqning tushunarliligiga, imlo qoidalariga rioya etish yozma matnning savodxonligiga, leksik me'yorlar so'zlarning ma'no jihatidan to'g'ri tanlanishiga, grammatik me'yorlar gaplarning to'g'ri tuzilishiga, uslubiy me'yorlar esa til vositalarining kommunikativ vaziyatga mos qo'llanishiga xizmat qiladi.

OAV va ommaviy chiqishlarda uchraydigan asosiy muammolar qatoriga imloviy xatolar, grammatik jihatdan og'ir jumlalar, terminologik nomuvofiqliklar, o'zlashma so'zlardan noo'rin foydalanish, tahrirning yetarli emasligi va auditoriyaga mos bo'lmagan uslub tanlash kiradi. Raqamli kommunikatsiya bu muammolarni tezroq tarqatish imkoniyatini yaratishi mumkin, ammo ayni paytda elektron lug'atlar, avtomatik tekshiruv vositalari va raqamli ta'lim resurslari orqali ularni kamaytirish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Til madaniyatini yuksaltirish uchun OAV materiallarini muntazam tahrir qilish, tahririyatlarda yagona uslubiy qo'llanmalar yaratish, jurnalistlar va notiqlar uchun amaliy mashg'ulotlar tashkil etish, terminlarni ishonchli manbalar orqali tekshirish va ta'lim tizimida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Sun'iy intellekt va avtomatik tahrir vositalaridan foydalanishda esa inson nazorati hamda faktlarni tekshirish jarayonini saqlab qolish zarur.

Umuman olganda, OAV va ommaviy chiqishlarda til me'yorlariga rioya etish faqat til qoidalarini bilish bilan cheklanmaydi. U kasbiy mas'uliyat, axborotga halol munosabat, auditoriyani hurmat qilish va fikrni aniq ifodalash madaniyatini ham talab etadi. Adabiy til me'yorlariga tayanish, mazmunni ishonchli manbalar bilan tekshirish va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanish o'zbek tilining ommaviy axborot makonidagi nufuzini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori, “O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida”. LexUZ: https://www.lex.uz/uz/docs/-1625271
2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni. LexUZ: https://www.lex.uz/uz/acts/-121051
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son Farmoni, “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. LexUZ: https://www.lex.uz/acts/-5058351
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonuni. LexUZ: https://www.lex.uz/uz/acts/-53543
5. Hojiyev, A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
6. *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. Besh jildli. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.